

Beleving is cruciaal voor behoud historische interieurs

'Het is op zich natuurlijk prachtig, het nabij gelegen kasteel De Haar, maar wat zou het zijn zonder die indrukwekkende eetzaal, zonder die bijzondere collectie borden en bestekken, alles daterend uit de tijd van Pierre Cuypers?' Zo opende dagvoorzitter Henk Jansen de bijeenkomst van het Platform Monumententoezicht, dat zich woensdag 11 maart 2020 boog over de bescherming en het toezicht op historische binnenruimten.

Veel aandacht bij Federatie en ERM voor verduurzaming

Henk Jansen, in het dagelijks leven werkzaam bij de gemeente Utrecht en daarnaast secretaris van de Federatie Grote Monumentengemeenten (FGM), memoreerde enkele van de belangrijkste aandachtspunten binnen de FGM. De aandacht voor de te ontwikkelen Kerkenvisie waarmee inmiddels een groot aantal gemeenten mee bezig is. De opgave om ook bij monumenten de CO₂ uitstoot drastisch te verminderen. En de consequenties van de aanstaande Omgevingswet. Binnen de FGM delen de gemeenten daarover hun kennis en ervaringen, bijvoorbeeld vrijdag 20 maart wanneer wordt gesproken over de wijze waarop erfgoedverordeningen moeten worden opgenomen in de Omgevingsplannen, en op 8 mei als de dataregistratie onderwerp van gesprek is.

Wico Ankersmit moest helaas verstek laten gaan en kon dus geen mededelingen namens de Vereniging Bouw en Woningtoezicht Nederland doen. Theo van Oeffelt (Stichting ERM) meldde dat binnenkort de ontwerp-richtlijnen 'Historisch Beton' gereed zijn en voor commentaar worden gepubliceerd. Aandacht in deze richtlijnen voor advies en voor realisatie voor onderhouds- en restauratieaspecten, en in een aparte bijlage antwoord op de vraag 'Wat is historisch beton?' In mei worden de vier vernieuwde richtlijnen met betrekking tot daken definitief vastgesteld, met daarin ook aandacht voor verduurzaming en brandveilig werken. Op termijn worden alle richtlijnen uitgebreid met aandachtspunten voor verduurzaming. Ook in mei is de vernieuwde richtlijn 'Historisch Schilderwerk' gereed. Nieuw daarin is de uitwerking voor het schilderen op verschillende ondergronden, zoals metaal, hout en steen, en de aansluiting op de beglazing.

Haken en ogen aan het Register

Als eerste plenaire spreker kwam Marceline Dolfin, werkzaam bij de Rijksdienst voor het Cultureel Erfgoed, aan het woord. Zij ging onder meer in op de vraag wat is wel, en wat is niet beschermd, en waar vind ik daarover informatie. Achtereenvolgens passeerden de Erfgoedwet, het Register van rijksmonumenten, het monument als onroerende zaak – met een relatie naar het Burgerlijk Wetboek –, de zogenoemde ‘reikwijdte’; ‘niet genoemd is niet beschermd, ook al staat het op hetzelfde belemmerde perceel’, en de omvang van de onroerende zaak en de omvang van de bescherming. Wat dit laatste betreft formuleerde zij het als volgt: ‘De gehele onroerende zaak van buiten en van binnen is beschermd én alle zaken die een bestanddeel zijn van de onroerende zaak en niet zonder schade kunnen worden verwijderd dan wel die door verkeersopvatting tot de onroerende zaak worden gerekend’. Met een groot aantal voorbeelden illustreerde zij de werking van deze regel.

Marceline Dolfin stond ook uitgebreid stil bij de vermelding in het Register van rijksmonumenten. Dit dient ter identificatie (<https://monumentenregister.cultureelerfgoed.nl/>), maar heeft inmiddels een geschiedenis van meer dan 50 jaar met soms herziene inzichten en gewijzigde motieven. Neem, bij vragen, altijd contact op met de RCE, was haar dringende advies. Laat je ook adviseren, hield zij de zaal voor, bijvoorbeeld in geval interieuronderdelen zonder monumentale waarden dreigen te worden verwijderd. Dat kan, want dat is vergunningvrij, maar zoek overleg, ook over de vraag wie de monumentale waarde kan bepalen. ‘Zorg tenminste voor overleg en realiseer bij voorkeur ook een bouwhistorisch onderzoek.’

Gerechtelijke bescherming

Erfgoedadviseur Louis Hosman presenteerde vervolgens een aantal rode draden die uit de jurisprudentie rond interieurs kunnen worden afgeleid. ‘Strafrecht is niet de makkelijkste weg’, stelde hij vast, maar soms kan het niet anders. In Zutphen was de beschadiging van een monumentaal winkelpand zo heftig dat de gemeente een daad heeft gesteld: niet alleen bestuursrechtelijk, maar ook strafrechtelijk: er werd aangifte gedaan. De boete van 10.000 euro is uiteindelijk voorwaardelijk opgelegd. Daarnaast is via de bestuursrechtelijke weg herstel van een monumentale trap en de middeleeuwse balken begeleid. Bestuursrechtelijk zijn er redelijk wat mogelijkheden om op te treden als gemeente. Zo wilde het bestuur van de rijksmonumentale Joriskerk in Borculo om liturgische redenen de preekstoel, de kerkbanken, de houten vloer en de lambrisering verwijderen. De rechter stond dit niet toe. Een aantal belangrijke elementen uit die uitspraak passeren de revue. Interieur is onderdeel van het monument als het alleen met beschadiging kan worden losgemaakt. Dat sluit aan bij het civielrechtelijke onderscheid

tussen roerende en onroerende zaken. Louis Hosman sluit niet uit dat, als zaken toch zonder beschadiging uit een monument kunnen worden gehaald, in specifieke gevallen de rechter dit onder de bescherming van het monument laat vallen. Denk bijvoorbeeld aan de meubels die Dudok in het Raadhuis van Hilversum heeft ontworpen: onlosmakelijk onderdeel van het door hem ontworpen bouwwerk. Een ander aspect wat in de uitspraak opviel was dat het volgens de rechter niet altijd relevant is dat in de redengevende omschrijving het monumentale interieur niet was genoemd. Opvallend omdat dit soms wel al eis wordt gesteld ('niet genoemd is niet beschermd'). Tot slot viel op dat de liturgische noodzaak tot verandering van het interieur – volgens de rechter – niet zonder meer doorslaggevend is voor de toelaatbaarheid van aanpassingen.

Zo ging de rechter ook niet mee dat een fraai Jugendstil plafond achter een verlaagd plafond was gebracht. De eigenaar vreesde dat afbeeldingen van gedeeltelijk ontblote dames de verhuur van het pand zouden bemoeilijken. Hij werd echter teruggefloten. Een plafondverlaging is niet vergunningvrij, oordeelde de rechter. Ook een moeilijke verhuurbaarheid door de afbeeldingen achtte de rechter niet doorslaggevend en dat gold evenmin voor de (hoge) restauratiekosten. Uiteindelijk is het plafond weer in volle glorie zichtbaar.

Een saillante uitspraak van een andere rechter was inzake een door de gemeente opgelegde bouwstop van een kerkvloer in Deventer. Het plan was een betonnen vloer over een (beschadigd) mozaïek te storten. In een voorlopige voorziening stelde de rechter vast dat een positief advies hierover van de monumentencommissie in dit geval onvoldoende was. Er had meer deskundig advies moeten worden ingewonnen. Daarnaast werd gesteld dat het niet de eigenaar is die de waardebeoordeling doet, maar de gemeente. Resumerend stelde Louis Hosman dat een strafrechtelijke weg niet de makkelijkste weg is, maar denkbaar bij zeer zware vergrijpen (onherstelbaar en doelbewust). Wat betreft de bestuursrechtelijke weg kan er meer dan vaak wordt gedacht.

Snelle actie

Eloy Koldewij, werkzaam bij de Rijksdienst voor het Cultureel Erfgoed, liet in een van de parallelsessies zien hoe snel soms geacteerd moet worden om vernieling of verwijdering van historische interieurs, of onderdelen ervan, te voorkomen. Gebeurt dat niet dan verdwijnen vaak kostbare collecties onder de radar om na twintig jaar, als een en ander is verjaard, plotseling op

bijvoorbeeld een veiling boven water te komen en voor veel geld te worden aangeboden. Zo kwam in de Lange Veerstraat in Haarlem in 1981 een prachtig plafond tevoorschijn. Een jaar later werd aangifte gedaan van diefstal hiervan. 23 jaar later, in maart 2004 werden de beschilderde panelen te koop aangeboden bij Veilinghuis De Zwaan in Amsterdam. De diefstal was inmiddels verjaard. Eloy Koldewij stelde daarom vast dat 'interieurs een veelzijdig onderdeel van ons nationale erfgoed vormen. Erfgoed dat we zo optimaal mogelijk willen behouden én doorgeven aan de

volgende generaties. Wordt iets vermist of beschadigd, dan is een snelle overheidsactie cruciaal, niet morgen of overmorgen, maar vandaag.'

Stimuleren is beter dan straffen

Bert van Bommel is werkzaam bij het Rijksvastgoedbedrijf en komt in die hoedanigheid in veel historische en vaak zeer bijzondere interieurs. De collecties kunnen variëren, liet hij zien, van een nog tamelijk recent werk van kunstenaar Peter Struycken in een gevangenis, via het Binnenhof en het Paleis op de Dam tot een afdruk van een autostuur van Prins Bernhard in Paleis Soestdijk. Dat laatste voorbeeld gaf hij om te benadrukken hoe een soms pietluttig detail een wezenlijk onderdeel kan vormen van een interieur – door het verhaal dat erachter schuil gaat. ‘Het kunnen “lezen” van een interieur is belangrijk’, betoogde hij, ‘maar het kunnen “beleven” is minstens zo evident’. Van Bommel ging vervolgens in op de begrippen ‘ensemble’ en ‘interieur’. Hij haalde de motie van Tweede Kamerlid Mona Keijzer aan bij de behandeling van de Erfgoedwet op 2 juni 2015. Daarin stelde zij vast dat de samenhang van ensembles, waarbij roerend en onroerend erfgoed een geheel vormen, van groot belang is. Zij – en met haar de Kamer – constateerde ‘dat in de Erfgoedwet ensembles geen aparte bescherming krijgen’ en

verzocht vervolgens ‘de regering om over te gaan tot de selectie en integrale aanwijzing van een toplijst van waardevolle ensembles van gebouwen met bijbehorende interieurs.’ De motie is nog niet geëffectueerd, maar wel onderwerp van studie’, kon Van Bommel melden. Hij toonde een aantal ‘evidente ensembles’, zoals de Portugese Synagoge in Amsterdam en Jachtslot Sint-Hubertus. Maar hij liet ook zien hoe lastig dit soms is vast te stellen, bijvoorbeeld met betrekking tot het orgel in de Nieuwe Bavo in Haarlem, dat niet tot het oorspronkelijke interieur behoorde. Het bracht hem tot de stelling dat enthousiasme en beleving bij kunnen dragen daar waar niet beschermde interieurs vogelvrij zijn.

Waardenstelling is essentieel

Architectuurhistoricus Pieter Vlaardingebroek gaf een kijkje in keuken van de gemeente Amsterdam. Hij liet zien hoe op basis van het ‘Beleidskader Monumenten Amsterdam’ een waardenstelling plaatsvindt. ‘Dit Beleidskader’, lichtte hij eerst toe, ‘is een instrument bij het opstellen van planbeoordelingen en bevat richtlijnen voor de uitvoering van restauratiewerkzaamheden. De beoordelingscriteria geven aan welke mogelijkheden er zijn om het monument aan te passen (wat mag er?), de technische aanwijzingen geven aan hoe werkzaamheden moeten worden uitgevoerd (hoe moet het?)’.

Hij haalde het door Marceline Dolfin behandelde Register aan. ‘De Registeromschrijving is doorgaans niet toereikend’, stelde hij vast. Aan een omschrijving als ‘Pand met klokgevel en cordonlijst’ is weinig eer te behalen. Daarom werkt de gemeente met een nieuwe lijst, die een meer uitvoerige opsomming met waardering bevat. Daarbij nemen we zaken mee als stedenbouwkundige waarden, architectonische verschijningsvorm, gaafheid, zeldzaamheid en het oeuvre van de betreffende architect’.

Het Bureau Monumentenzorg Amsterdam, vertelde Vlaardingebroek, telt 27 medewerkers, waarvan zes zich bezighouden met waardenstellingen. ‘We lezen elkaars overwegingen om tot een zo objectief mogelijk oordeel te komen’.

Ook hij toonde de deelnemers een groot aantal voorbeelden van helaas vaak ernstige interieurverminderingen. Want na het verlenen van een vergunning komt het er pas op aan: het behoud van de waardevolle elementen. En in de praktijk gaat het daar vaak mis. Dat bracht hem tot de stelling: ‘Het hoofddoel van een waardering is enthousiasmeren!’

'Daarom is de Amsterdamse werkwijze dan ook: een aparte waardensteller en een aparte planbeoordelaar. De eigenaar/opdrachtgever krijgt dus met twee verschillende mensen te maken. De een enthousiasmeert, vertelt de mooie verhalen, de ander legt uit wat er kan, mag en wat verboden is'.

Hij eindigde met een oproep: Vergunningverleners en handhavers aller landen, verenigt u! Kom op voor de zwakke broeder/zuster/persoon die interieur heet, kom achter het bureau vandaan en denk niet in papier, maar in materie.' Een oproep die door Henk Jansen bij het slot van de middag van harte werd onderschreven.

